

RUPSJE NOOITGENOEG

H A N D T H E A T E R

INHOUDSOPGAVE

1. Voorgeschiedenis	2
2. Rupsje Nooitgenoeg: een samenwerkingsproject	4
FANS Handtheater De filmer Toon de Zoeten	
3. Doelstelling en doelgroep	7
Doelstelling Doelgroep	
4. Voorbereiding	8
Uitwisseling van informatie Inwerken van de cineast Keuze van de prentenboeken	
5. Het project in Bolivia	15
Verloop van het project Evaluatie	
6. Het project in Nederland	18
Verloop van het project Evaluatie	
7. Conclusies en resultaten	19
Vergelijking Bolivia en Nederland Resultaten	
Bijlage 1. Korte samenvatting van het project Signing Books	
Colofon	

1. VOORGESCHIEDENIS

Rupsje Nooitgenoeg is onderdeel van het totaalproject *Hoe Rups een vlinder werd*. Het idee voor dit project is ontstaan in 1991 toen Handtheater het Gebarenboek uitbracht met illustraties van Gert-Jan de Kleer. In dit boek voor kinderen staan op iedere bladzijde zes tekeningen van gebaren. De Gebarenboeken gingen als warme broodjes over de toonbank. Ouders kochten de boeken voor hun dove kinderen, om cadeau te geven aan horende vriendjes en vriendinnetjes, burens, opa's en oma's. Ook de bibliotheken schafte in grote getale het Gebarenboek aan. Met de illustraties van het Gebarenboek werd het Gebarenkwartet gemaakt, een gewild en visueel aantrekkelijk presentje voor iedereen die in gebarentaal geïnteresseerd is. Handtheater gaf workshops voor kinderen en volwassenen met het Gebarenkwartet. In korte tijd en op speelse wijze maakten de cursisten zich vijftig gebaren eigen en leerden om deze gebaren tijdens het spel herhaaldelijk te gebruiken. Al snel viel op hoezeer de gebaren voor dieren in de smaak vielen, vooral bij kinderen. Bij het gebaar voor 'vlinder' zie je de vleugeltjes fladderen en bij het gebaar voor 'poes' vormen de handen de karakteristieke snorharen.

In 1995 schreef Mieke Julien het boekje *De dieren onder mijn dak* over het olifantje Olifant, de beertjes Tra en Bo en het aapje Bloesem. Deze verhalen werden vertaald naar de Nederlandse Gebarentaal en door dove vertellers verteld op de Vertelstoel, een zetel in de vorm van een boom. De verhaaltjes in de NGT en simultaan getolkt in het gesproken Nederlands, spraken tot de verbeelding van dove en horende kinderen. De Vertelstoel werd op verschillende locaties opgezet, in de gymnastiekzaal van een school, in een voormalige fabriekshal, in de foyer van een theater, in een galerie enz.

In 2000 maakte John van Gelder van Handtheater kleurendia's van de illustraties van *Rupsje Nooitgenoeg*. Jean Couprie vertelde het verhaal op de J.C. Ammanschool voor dove kinderen in Amsterdam, terwijl op een groot scherm de kleurendia's werden geprojecteerd. Hoewel de dove kinderen geboeid naar de vertelling keken, was er een aantal technische problemen dat om een oplossing vroeg. De verteller moest namelijk goed worden uitgelicht, maar dat stoorde de projectie waarvoor nu juist verduistering noodzakelijk is. Besloten werd om te zoeken naar een andere vorm waarin gebarentaal en illustraties zouden kunnen worden gecombineerd.

In het seizoen 2000-2001 vond op de J.C. Ammanschool voor dove kinderen en op de Kunstmagneetschool Louise de Coligny, beide te Amsterdam, het scholenproject *Hoe Rups een vlinder werd* plaats. De horende leerlingen van de Louise de Colignyschool kregen een korte cursus gebaren, de dove en horende leerlingen gingen bij elkaar op bezoek, maakten ieder voor zich een dierenkwartet en speelden met elkaar het kwartetspel. Ten slotte gingen gemengde groepjes van dove en horende kinderen naar Artis om de dieren hun gebaar te brengen.¹

In diezelfde periode begon Mieke Julien, met de steun van de toenmalige directeur van Artis Maarten Frankenhuis, aan een inventarisatie van dieren

1. Van dit project is een verslag gemaakt met als titel *Hoe Rups een vlinder werd*.

voor de cd-rom *'s Nachts in mijn dromen zitten vissen in de bomen*. Op deze cd-rom, die begin volgend jaar uitkomt, zijn driehonderd gebaren voor dieren te zien en korte informatie, verteld in de NGT met een voice over in het Nederlands, over sommige dieren. De cd-rom is het resultaat van een samenwerking tussen Handtheater en het Nederlands Gebarencentrum.

Onlangs vond de laatste voorstelling plaats van *Kan jij een ei?*, een theatervoorstelling voor dove en horende kinderen vanaf 4 jaar. Deze voorstelling, die oorspronkelijk Hoe Rups een vlinder werd heette, is tevens een van de onderdelen van het totaalproject. Ook in *Kan jij een ei?* spelen dieren de hoofdrol. Het meisje Roos ontmoet Haan, Haas, Mol, Hamster en Rups en komt er met hen samen achter dat iedereen iets, maar niemand alles kan. Zowel door dove als horende kinderen en volwassenen werd *Kan jij een ei?* met veel enthousiasme ontvangen.

Rupsje Nooitgenoeg is oorspronkelijk begonnen als een vertelproject waarbij dove leerkrachten in samenwerking met Handtheater prentenboeken waarin dieren de hoofdrol spelen, zouden vertalen en aan dove kinderen zouden vertellen. Op 28 februari 2001 kwamen enkele dove leerkrachten van de J.C. Ammanschool bijeen om over het project te praten. Pauline Friedheim, bibliothecaresse en moeder van een dove dochter, was aanwezig om allerlei materialen te laten zien die bij het vertellen kunnen worden gebruikt, zoals hele grote prentenboeken, een vertelraam, handpoppen en spelletjes. Pauline Friedheim en Babs Alvares van Handtheater maakten een literatuurlijst met prentenboeken waarin dieren een hoofdrol spelen. Verder werd de Onderwijsmediatheekdienst van de Openbare Bibliotheek in Amsterdam gevraagd om een kist samen te stellen met (prenten)boeken over dieren. Hoewel de dove leerkrachten enthousiast waren over het project, ontbrak het de meeste aan tijd om zich volledig voor het project in te zetten.

Via het internet nam Els Streefkerk in 2000 contact op met Handtheater. Zij was op dat moment werkzaam in de hoofdstad van Bolivia, Cochabamba, voor FANS, een organisatie die zich bezighoudt met het aanbieden van kunstzinnige vorming aan dove kinderen in Bolivia. Zij liet weten bezig te zijn met het vertalen van prentenboeken naar de Boliviaanse Gebarentaal en het navertellen van de verhalen aan dove kinderen.

Mieke Julien schreef haar op 16 mei 2001 in een e-mail:

We zijn in Nederland bezig met het prentenboekenproject voor jonge dove kinderen Rupsje Nooitgenoeg. Ik wil proberen er een bilateraal project van te maken, Amsterdam en Cochabamba. We kunnen er een prachtige uitwisseling van maken, van op video in gebarentaal vertelde prentenboeken.

Uiteindelijk is *Rupsje Nooitgenoeg* een bilateraal project geworden waarvan dit verslag de weergave is.

2. **RUPSJE NOOITGENOEG**

EEN SAMENWERKINGSPROJECT

Rupsje Nooitgenoeg is een samenwerkingsproject tussen FANS in Bolivia, Handtheater in Nederland en de Nederlandse filmer Toon de Zoete.

FANS

FANS is de afkorting van Formación Artística para Niños Sordos, oftewel Artistieke Vorming aan Dove Kinderen. FANS is een onderdeel van de school voor theater, dans en muziek Juan Sebastián Bach. Deze school bestaat tien jaar en stimuleert kinderen in het ontdekken en ontwikkelen van hun artistieke talenten. FANS biedt scholen voor doven in Cochabamba, de hoofdstad van Bolivia, een pakket aan, bestaande uit tekenen, drama, dans en muziek.

Els Streefkerk, projectleider van FANS, schetst in het projectplan de situatie van dove kinderen in Bolivia:

Dovenonderwijs is in Bolivia zeer achtergesteld. Er is weinig kennis over en er zijn nauwelijks tot geen specialisten op het gebied van speciaal onderwijs, logopedie, gebarentaal etc.

Er is bijna geen communicatie tussen de vier doveninstituten die Cochabamba rijk is.

Op de scholen bestaan de lesgroepen gemiddeld uit tien kinderen in verschillende leeftijden. Bovendien bevinden de kinderen zich allen op een verschillend cognitief, sociaal-emotioneel en motorisch niveau. Vaak hebben de kinderen, naast de doofheid, nog andere lichamelijke en of geestelijke achterstanden.

Op school wordt weinig aandacht besteed aan artistieke vakken, zoals muziek, dans en drama, waarschijnlijk door gebrek aan geld, tijd en ervaring. Leerlingen volgen drieëneenhalf uur onderwijs per dag. De financiële en praktische mogelijkheden voor de school om een vakleerkracht aan te stellen zijn er nauwelijks.

De kinderen leren vaak 'schrijven' door overschrijven zonder te begrijpen. Zij leren in het beste geval slechts gebarentaal: de aanzet tot spraak is er niet. Communicatie met familie en de buitenwereld is hierdoor zeer beperkt en doven bewegen zich daarom slechts binnen de beperkte dovenwereld.

In andere gevallen is gebarentaal zelfs uit den boze en probeert men kinderen op latere leeftijd nog te leren spreken, waar niet veel van terechtkomt. Het gevolg is dan nog schrijnender: de kinderen hebben daardoor geen enkele taal, waardoor zij erg achter zijn in cognitief, emotioneel, sociaal en motorisch opzicht.

De doelstelling van FANS omschrijft zij als volgt:

Dove kinderen volgen intensief lessen in drama, dans, muziek en tekenen. Hierdoor worden zij gestimuleerd in het ontwikkelen van creatieve en communicatieve vaardigheden, waardoor zij hun mogelijkheden leren kennen en kunnen ontplooiën. Het accent ligt niet op horen en spreken, maar op alle andere mogelijke vormen van communicatie.

Op die manier wil het FANS project bereiken dat de kinderen een positiever zelfbeeld krijgen, hun concentratievermogen vergroten, hun geheugen trainen, leren samenwerken en bewust taal verwerven. Dit spoort de kinderen aan tot zelfredzaamheid en actieve deelname aan het emancipatieproces van doven. Om de vier artistieke vakken te laten samenhangen, is het de bedoeling dat er aan het eind van ieder cursusjaar een theaterproductie gepresenteerd zal worden in het grootste theater van de stad. Zo wordt bewust gewerkt aan de integratie van de dovenwereld en de horende wereld.

HANDTHEATER

Handtheater is het enige theatergezelschap in Nederland dat tweetalige voorstellingen brengt in de Nederlandse Gebarentaal en het gesproken Nederlands. Sinds 2001 wordt het gezelschap bescheiden structureel gesubsidieerd door het Ministerie van OCW, het Ministerie van VWS en de stad Amsterdam. Handtheater speelt in het reguliere theatercircuit voor een publiek dat gemiddeld voor dertig percent uit doven en voor zeventig percent uit niet-doven bestaat. Handtheater geeft zowel voorstellingen voor kinderen als voor volwassenen. Naast het geven van theatervoorstellingen is Handtheater actief op het gebied van de podiumkunsteducatie.

DE FILMER TOON DE ZOETEN

Toon de Zoeten is bij Handtheater betrokken geraakt door Els Streefkerk. Toen in de bioscoop Het Ketelhuis in Amsterdam de film *O Amor Natural* van Heddy Honigmann over de erotische gedichten van de Braziliaan Carlos Drummond de Andrade vertoond werd, heeft Handtheater als prelude op de film een aantal gedichten van Drummond de Andrade in de Nederlandse Gebarentaal laten zien. Toon de Zoeten bezocht de film en zag de gedichten in gebarentaal. Na afloop van de voorstelling praatten Mieke Julien en hij na en werd het idee geboren om hem te vragen prentenboeken in de NGT te gaan verfilmen. Toon de Zoeten voelde zich onmiddellijk aangetrokken tot de gebarentaal. In een e-mail schreef hij:

Ik ben erg onder de indruk van de schoonheid van de gebaren. Het is energiek, trefzeker en elegant. Het nodigt uit om er filmisch mooie dingen mee te maken, hoewel het als niet-gebarentaal sprekende niet mee zal vallen om de schoonheid filmisch uit te buiten zonder inhoudelijke onduidelijkheden te veroorzaken.
Toon de Zoeten, 22 juni 2001

3. DOELSTELLING EN DOELGROEP

DOELSTELLING

De doelstelling van *Rupsje Nooitgenoeg* is:

- prentenboeken toegankelijk maken voor dove kinderen vanaf 4 jaar
- uitbreiden van de 'gebarenschat' van dove kinderen
- vertellen van verhalen in gebarentaal stimuleren
- lezen bij dove kinderen bevorderen
- dove Boliviaanse en Nederlandse kinderen kennis laten maken met elkaars taal en cultuur
- horende kinderen kennis laten maken met de Nederlandse en Boliviaanse Gebarentaal.

DOELGROEP

De doelgroepen van *Rupsje Nooitgenoeg* zijn:

- dove kinderen vanaf 4 jaar in Nederland en Bolivia
- horende kinderen vanaf 4 jaar in Nederland en Bolivia.

4. VOORBEREIDING

UITWISSELING VAN INFORMATIE

Op 30 maart 2000 zond Els Streefkerk, projectleider van het FANS project, een e-mail naar Handtheater. Zij voegde de uitgebreide projectbeschrijving toe en vroeg om een reactie, 'omdat het dovenonderwijs hier nog zeer in de kinderschoenen staat en omdat ik 'per ongeluk' terecht ben gekomen in kinderdoventheater, d.w.z. dat ik als muziekleraar ook dramalessen ben gaan geven en theater maak met kinderen.'

Dit was het begin van een e-mail correspondentie waarin de situatie in Bolivia en Nederland met elkaar werden vergeleken. Daarna volgde enkele persoonlijke ontmoetingen, toen Els Streefkerk in Nederland was.

Mieke Julien reageerde uitvoerig op de eerste e-mail en op bepaalde elementen uit de projectbeschrijving. Allereerst ging zij in op de vermeende grote achterstand die het dovenonderwijs in Bolivia ten opzichte van het dovenonderwijs in Nederland zou hebben. Verder ging zij nader in op het gebruik van geluid (muziek en stem), al dan niet in combinatie met dans en beweging.

Over de (vermeende) voorsprong in Nederland:

Ik besef heel goed wat een luxe het is om hier in Nederland met theater in de Nederlandse Gebarentaal bezig te zijn. Maar ook dat is nog maar sinds kort. Geld is hier natuurlijk altijd geweest, maar in het dovenonderwijs werd het naar ons idee aan de verkeerde doelen besteed. De dove acteurs die hier bij Handtheater werken zijn allen oraal opgevoed (dus met de nadruk op leren spreken en spraakafzien, liplezen). Ze hebben dat als een ernstige onderdrukking van hun eigenheid, hun eigen taal en cultuur, ervaren, ook al konden ze dat als kind niet zo benoemen.

Dat ze nu in hun eigen taal toneel kunnen spelen, ervaren ze als een bevrijding, maar ook als extra pijnlijk omdat de onderdrukking van voorheen er zo voelbaar door wordt.

De Nederlandse regering heeft twee jaar geleden een staatscommissie ingesteld, de Commissie Nederlandse Gebarentaal en die commissie is tot de conclusie gekomen – op basis van wetenschappelijk onderzoek, vooral taalkundig onderzoek – dat gebarentalen volwaardige talen zijn met een eigen grammatica en lexicon. Op voorspraak van deze commissie heeft de regering nu wezenlijke stappen gezet op weg naar de erkenning van de Nederlandse Gebarentaal.

Ook de Raad voor Cultuur heeft in een rapport aangegeven gebarentalen te beschouwen als volwaardige talen die cultuurproducten (zoals theater) kunnen voortbrengen.

Onlangs hadden we hier een symposium Dovencultuur in 't OOG. En daar sprak de dove Britse cultuurfilosoof Paddy Ladd over de cultuur en taal van doven.

Hier in Nederland wordt de dovengemeenschap zich langzaam bewust dat ze een eigen taal en cultuur heeft die sinds 1880 (het congres van dovenonderwijzers in Milaan waar de gebarentalen werden verboden in het onderwijs) is onderdrukt en nu bezig is zich hiervan te bevrijden.

Op de dovenscholen worden voorzichtige pogingen gedaan om het tweetalig onderwijs in te voeren. Dat wil zeggen dat in groepen van jonge dove kinderen twee leerkrachten zijn van wie er een NGT gebruikt en de ander Nederlands ondersteund met gebaren.

In ieder geval is inmiddels uit allerlei onderzoeken (internationaal) wel duidelijk geworden dat het uiterst belangrijk is om dove kinderen zo snel mogelijk taal aan te bieden en natuurlijk leent een gebarentaal zich daarvoor het best. Dat inzicht is zeker nog niet op alle dovenscholen in Nederland doorgedrongen.

Ons standpunt hier bij Handtheater is: voer de Nederlandse Gebarentaal op de scholen in, als instructietaal en als vak. Leer de kinderen eerst de NGT en vervolgens met behulp van NGT het Nederlands of een andere gesproken taal.

Tijdens onze theaterprojecten op de scholen is de NGT de instructietaal, zodat de leerlingen alles gemakkelijk kunnen volgen. Onze medewerkers – of ze nu horend zijn of doof – gebruiken de NGT, zonder stem, en gebaren altijd, ook als twee horenden met elkaar communiceren. Kinderen kunnen dus ook zien waar de volwassenen het over hebben en eventueel bij het ‘gesprek’ aansluiten.

Over dans en muziek:

We werken ook met dans, maar in principe zonder muziek. Onze ervaring leert dat doven onzeker worden op het moment dat ze moeten bewegen op muziek (die ze niet kunnen horen). Muziek voelen kan wel, bijvoorbeeld de djembe, de Afrikaanse trom, maar dat kan alleen maar als je stil zit of staat op een houten vloer. Zodra je gaat bewegen (de voeten van de vloer) raak je de trilling kwijt. Harmonie heeft voor doven geen betekenis, wel ritme, maar dat kan heel goed een van binnenuit beleefd ritme zijn, van de ademhaling, de hartslag enz.

We hebben op dit moment zowel een danscursus voor doven als het project O Amor Natural. In dat laatste project is Zuid-Amerikaanse en moderne dans verwerkt. Ook in het theaterstuk Theo & Vincent – over de broers Van Gogh – waren scènes moderne dans en beweging. Zonder muziek.

Voor ons is het enige aanvaarbare gebruik van muziek als muzikanten de dove dansers volgen. De dove dansers zijn dan vrij te bewegen zoals ze willen en de muzikanten volgen hen. In plaats van andersom: dat de dove dansers de muziek moeten volgen. Dat kan een onzekerheid oproepen die funest is voor het creatieve proces en het zelfbeeld, vergelijkbaar met blinde mensen die een olieverfschilderij moeten maken of een foto. Ook al zullen zienden zeggen dat ze het goed hebben gedaan en dat hun kleurgebruik magnifiek is, ze kunnen het nooit zelf zien en controleren.

Over het gebruik van de stem:

In onze theaterprojecten, spreken de dove kinderen niet, gebruiken niet hun stem. Er zijn een of meerdere tolken die vertalen in gesproken Nederlands wat de kinderen zeggen. In het begin moest iedereen daar erg aan wennen. Ook de kinderen. Ze lopen met gehoorapparaten door de school en gebruiken altijd hun stem en plotseling tijdens het toneelspelen niet. In het begin zijn ze onwennig, maar dan zie je hoe ze bijkomen en ontspannen. Hoe trots ze zijn dat ze een taal gebruiken die moet worden vertaald door een tolk. Hoe ze respect krijgen voor hun eigen gebarentaal en leren hoe je in die taal toneel kunt

spelen. Dus niet 'fluisteren' met kleine alledaagse gebaren, maar grote gebaren die ook achter in de zaal gezien kunnen worden.

In jullie project wordt gewerkt met muziek en geluid, en ik begrijp dat de kinderen ook hun stem gebruiken, spreken en daarbij gebaren gebruiken.

Ik kan me goed voorstellen dat jullie niet al te radicaal kunnen zijn, maar het zou het allerbest zijn als de kinderen de gebarentaal kunnen gebruiken zonder stem. Zodra je volledige zinnen gaat spreken, die je ondersteunt met gebaren, verlies je de eigen grammatica van de gebarentaal. Die heeft een andere grammaticale volgorde. De begrijpelijkheid gaat daarmee ook achteruit.

Neem bijvoorbeeld de Nederlandse zin: 'Bij jou wil ik wel een blauwtje lopen'. Die kan je ook niet in het Engels vertalen met 'With you I would like a little blue walk'.

Kortom: als het zou kunnen

- Laat kinderen bewegen vanuit een innerlijk ritme.*
- Gebruik muziek als begeleiding en niet als leidraad voor de kinderen om op te bewegen.*
- Sta hun toe hun stem weg te laten, sterker nog: dring er bij hen op aan om zonder stem te gebaren.*
- Laat hun gebaren tolken door iemand die de gebarentaal kent.*
- Schakel volwassen doven in bij het werkproces.*
- Zorg ervoor dat de kinderen weten wie van de volwassenen doof is en wie horend.*

Els Streefkerk ging op haar beurt in op elementen uit deze e-mail:

Over muziek:

Volgens de ervaring die ik nu heb, kunnen dove kinderen muziek (een combinatie van voelen, zien en horen) als heel plezierig beschouwen en lokt het ook bij hen uit tot beweging. Iedereen in Bolivia die slechthorend of doof is, is 'doofstom'. Dat betekent dat ik ook veel te maken heb met slechthorende kinderen, omdat, zoals ik begrepen heb, totale doofheid heel zeldzaam is. Moet erbij zeggen dat ik mijn best doe om muziek te gebruiken die qua ritme en bas interessant is. Ik zal geen trompetgeschetter opzetten. Ook de percussie-instrumenten die worden gebruikt, lijken mij het meest geschikt. Hoewel er altijd wel een kind is dat het 'schellenraam' uit de kast vist. Ik zoek naar ronde, liefst lage geluiden en klanken die langer duren.

Gisteren leerde de jonge, onervaren, maar zeer enthousiaste dansleraar een eenvoudige choreografie aan in zijn allereerste les (groep van elf kinderen, leeftijd 8-10) op de muziek van een 'cueca' (= Boliviaanse volksdans waar zakdoeken aan te pas komen, dankzij de invloed van de Spaanse overheersing, maar dit terzijde). De kinderen vonden het heerlijk om te doen, er werd veel gelachen, geteld en in paren gedanst, 'opgedrongen' door de muziek.

In het Kwak-project van 1998 gebruikte ik bestaande muziek (van Boliviaanse en Cubaanse tot Ravel en Shostakovistj). Bij elk personage hoorde een 'leitmotiv'. Eigenlijk heb ik in dat geval inderdaad het muzikale aspect erin gebracht om het horende publiek te plezieren. Maar na een paar weken repeteren bleek dat de kinderen elkaars muziek herkenden en precies konden vertellen welke muziek van de vos was en welke muziek van de eend. Het verbaasde mij van sommige kinderen die ik juist heel doof achtte.

Ik heb nooit aan de hoofdrolspeler gevraagd of hij asjeblijft op de maat van de muziek wilde lopen, maar dat ging vanaf de eerste keer vanzelf. Als ik denk aan innerlijk ritme, denk ik aan iets wat in principe iedereen in zich heeft, maar wat je ook zeker kan stimuleren door beweging met muziek/klank als uitgangspunt.

Ooit heb ik het curriculum hoortraining van Sint Michielsgestel kunnen kopiëren. Ik heb begrepen dat men op dit instituut (nog) erg gespist is op het orale. Verklaart dat misschien dat zij drukker zijn met het stimuleren van de gehoorresten dan anderen? Uit die 'bijbel' begrijp ik dat muziekonderwijs zinvol is omdat het bijdraagt aan het ontwikkelen van begrippen als ritme, tempo, toonhoogte en toonsterkte. Dit ter bevordering van het begrijpen van de wereld vol geluiden om hen heen en ook bij (het verstaan van) spraak. Ik denk dat het waar is. Wat vind jij?

Over gebruik van gebarentaal zonder stem:

Gisteren keek ik mee in de tekenles van een andere FANS-collega. Er zat een heel lief, klein (5 jaar?) gesloten meisje met vragende ogen te kijken wat ze met dat grote, witte, lege vel moest doen. Ik ging naar haar toe om haar ideeën te geven waaruit ze zou kunnen kiezen. Ik gebaarde bijvoorbeeld zon, of auto, of boom, of vis, of vliegtuig of vogel. Ik werd direct gecorrigeerd door de directrice die achter me stond: ik moest er wel bij spreken! Niet alleen gebaren. Ik snap je geloof ik wel: gebarentaal is echt een andere taal. Ik spreek ook liever niet te veel Spaans en Nederlands door elkaar. Doven komen ook niet onder spreektaal uit, maar het zou goed zijn als er bepaalde momenten van de dag zijn waarop en vakken waarbij alleen gebarentaal zou worden gebruikt.

Over het niveau van gebarentaal:

Een ander punt is dat er nog steeds een grote groep dove kinderen is (van twee van de vier doveninstituten) die geen enkele taal goed beheerst. Ze spreken en 'verstaan' niet omdat ze doof zijn en omdat thuis en op school gebaren verboden zijn of zachter uitgedrukt, worden gemeden. Die kinderen begrijpen mij ook niet als ik met gesloten mond sta te gebaren. Ik denk dat we in Bolivia al blij moeten zijn met de stap dat dove kinderen eerst gebarentaal leren en in een later stadium leren spreken.

Ik heb ook het idee dat gebarentaal nog niet echt een eenduidig begrip is. De dove volwassenen die ik heb leren kennen, spreken allemaal heel verschillend, omdat hun uitgangspunt als kind heel verschillend was. Sommigen mochten eerst wel gebaren gebruiken en daarna niet meer. Of de hele familie was doof en men heeft daarbinnen een eigen taal ontwikkeld. Ik heb het idee dat gebarentaal nog een soort samenvattend woord is voor vele communicatievormen met gebaren, mimiek en beweging.

Het is niet voor niets dat er in Cbba bijvoorbeeld een Zwitserse is die hier is gekomen om de gebarentaal te helpen uitbreiden. (Vooral in de katholieke sfeer, bijbelse woorden.)

Mijn moeder bracht een cd-rom met Nederlandse Gebarentaal mee. Ik begrijp daarvan dat men in Nederland ook nog werkt aan een soort Algemeen Beschaafde Gebarentaal. Volgens mij ontbreken er nog heel veel stappen voordat we daaraan kunnen beginnen in Bolivia.

Over de (vermeende) achterstand in Bolivia:

Ik ben ook heel blij met de opmerking dat wij hier niet te radicaal kunnen zijn. We moeten hier nog vele stappen doorlopen en wielen uitvinden die in Nederland al lang worden gebruikt. Soms denk ik dat ook de volgorde van die stappen hetzelfde moet zijn en dat we dus niets kunnen over slaan om uiteindelijk dezelfde conclusies te trekken. (...)

Men moet, lijkt het wel, eerst trots kunnen zijn op het dove kind omdat het 'normaal' lijkt door bijvoorbeeld het uitspreken van een dialoog van twee zinnen waaraan een halfjaar gewerkt wordt. Eenmaal de capaciteiten bewezen, is het gemakkelijker om te accepteren.

In eerste instantie gaat het er bij de voorstellingen om dat men de conclusie trekt dat doven niet zo dom zijn als men altijd dacht. Misschien, dacht ik, heeft het hier meer effect als een voorstelling is 'opgeleukt' met muziek voor de horenden en er ineens een moment is waarop gedanst wordt zonder muziek. Dat zorgt voor een vervreemdend moment waarbij het horende publiek zich van alles af zal vragen, maar niet al na een kwartier de zaal uitloopt, omdat het concept zo nieuw is, dat men het onaantrekkelijk vindt en onbegrijpelijk.

Over inzet van dove volwassenen:

Dove volwassenen worden wel ingezet in het project. Dat is inderdaad een eerlijker uitgangspunt voor de kinderen en het geeft de lessen veel meer diepgang.

Deze uitwisseling werd door beide betrokkenen als uiterst plezierig en leerzaam ervaren. Het was een goede voorbereiding voor de uitvoering van het project.

INWERKEN VAN DE CINEAST

De filmer Toon de Zoeten is enkele dagen bij Handtheater geweest om videobanden met verhalen in de Nederlandse Gebarentaal en andere gebarentalen te bekijken. Hij lette daarbij met name op de wijze waarop de gebarentaal door de makers in beeld is gebracht.

Voor filmers is de beelduitsnede, medium, die noodzakelijk is om de gebarentaal in beeld te brengen, ongebruikelijk en ook onaantrekkelijk. Met close kan nauwelijks worden gewerkt, omdat dan de handen buiten beeld vallen en de taal dus 'onverstaanbaar' wordt. Ook totaal is niet geschikt voor het filmen van gebarentaal, omdat de gebaren en de gezichtsexpressie dan onvoldoende te zien zijn.

In de Guidelines (Richtlijnen) die door het project Signing Books zijn ontwikkeld, staan vele praktische tips voor het filmen van gebarentalen.²

Sign language is a three dimensional, visual language that uses the hands, arms, shoulders, head, face, lips and tongue of the signer as 'articulators'. In filming signing books the camera therefore doesn't only record people, objects, scenery and actions, the camera also records the text: the sign language. For viewers to understand what is being signed, the camera must record the sign language naturally and completely. Cut-offs (hands moving outside the range

2. Deze richtlijnen zijn te vinden op de website van de Universiteit van Hamburg (www.signlang.uni-hamburg.de). Zie voor een korte omschrijving van het project Signing Books Bijlage 2.

of the camera), obstructions (scenery or people blocking the view of a signer), close-ups and long-distance shots should all be avoided. Different lenses, movements of the camera, variations in shots may be used to add visual interest, but should be functional and should not be allowed to interfere with the visibility of the signer and the sign language.

Guidelines, hoofdstuk 12.

KEUZE VAN DE PRENTENBOEKEN

Het was oorspronkelijk de bedoeling om in Bolivia te zoeken naar schrijvers van verhalen die in het quechua schrijven. Er zijn in Bolivia namelijk wel prentenboeken te vinden, maar die zijn in het Spaans geschreven en meestal afkomstig uit Spanje. Die prentenboeken gaan dus niet over de Boliviaanse werkelijkheid en sluiten niet aan bij de belevingswereld van de kinderen.

Uiteindelijk zijn de volgende vier prentenboeken gekozen:

Rupsje Nooitgenoeg

Rupsje Nooitgenoeg is het bekende prentenboek over een rupsje dat nooit genoeg heeft. Zelfs na een appel, twee peren, drie pruimen, vier aardbeien en vijf sinaasappels heeft het zijn buikje nog niet rond gegeten. Het rupsje is echter niet zo maar een veelvraat. Het doet het allemaal ergens voor. Aan het einde van het boek verandert het in een prachtige vlinder.

Het doel van het boek is om kinderen vertrouwd te maken met de dagen van de week, te leren tellen, te leren hoe de verschillende vruchten en andere lekkernijen heten en te laten zien hoe een rups verandert in een vlinder.

Kikker is verliefd

Kikker voelt zich zo vreemd: hij kan niet slapen, hij heeft geen honger en als hij Eend ziet weet hij niet wat hij moet doen of zeggen. Uiteindelijk gaat hij te rade bij Haas en die weet – als een echte dokter – uiteindelijk de diagnose te stellen. Kikker is verliefd. Kan dat eigenlijk wel? Want ze zijn zo verschillend. Kikker is groen en Eend is wit. Uiteindelijk komt alles goed, want liefde kent geen grenzen.

Sapo y el pagarito (Kikker en het vogeltje)

Kikker vindt een vogeltje. Het ligt op zijn rug met zijn pootjes omhoog. Wat is er met het vogeltje aan de hand? Is het kapot? Hij roept de hulp in van Varkentje. 'Hij slaapt,' meent Varkentje. Eend denkt dat het vogeltje ziek is. 'Die is dood,' weet Haas. Plechtig begraven ze het vogeltje in een diepe kuil aan de voet van de heuvel. Ze strooien bloemen in het graf en gooien het dicht met aarde.

El Gato Trajon (De gulzige kat)

El Gato Trajon is een soort *Rupsje Nooitgenoeg*. Hij werkt van alles naar binnen, meloenen, stukken taart, ijscoupes, om vervolgens weer alles uit te spugen. Ook hier leren kinderen spelenderwijs tellen, heen en terug. *El Gato Trajon* is echter beperkter dan *Rupsje Nooitgenoeg*. Kinderen leren de namen van de verschillende soorten voedsel en tellen, maar niet de dagen van de week. Het verhaal kent bovendien geen duidelijke moraal.

5. HET PROJECT IN BOLIVIA

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het verslag dat Toon de Zoeten heeft gemaakt.³

VERLOOP VAN HET PROJECT

Het idee om prentenboeken te verfilmen werd bij de betrokken doven enthousiast onthaald. De meesten stonden te trappelen om te beginnen, ook al had bijna niemand ideeën voor verhalen. Uiteindelijk kwam toch een lijstje met mogelijke verhalen naar voren die overigens lang niet allemaal geschikt waren. Uit praktische overwegingen hebben we voor twee prentenboeken gekozen: *El Gato Trajon* (De Gulzige Kat, vanuit het Engels naar het Spaans vertaald) en *Sapo y el Pajarito* (Kikker en het Vogeltje, vanuit het Nederlands naar het Spaans vertaald). *El Gato Trajon* is een eenvoudig verhaaltje bedoeld om kleine kinderen te leren tellen en nieuwe woorden te leren. *Sapo y el Pajarito* is een wat diepgaander verhaaltje over de dood.

Met vertalen van Spaanstalige prentenboeken naar de Boliviaanse Gebarentaal hadden de acteurs geen ervaring. De vertaling is dus met kunst- en vliegwerk tot stand gebracht, in samenspraak met de acteurs.

Gekozen is voor een natuurlijke omgeving. Bij *El Gato Trajon* zijn de opnamen gemaakt op een terrasje voor een restaurant. *Sapo y el Pajarito* is buiten in een natuurlijke omgeving opgenomen.

Het verfilmen van verhalen was nieuw voor de Boliviaanse acteurs en zij beseften niet wat dat in de praktijk zou inhouden. Hoewel Els Streefkerk de twee vertellers telkens op het hart drukte om de verhalen goed te oefenen, leken ze dit maar in beperkte mate te doen. Vanwege het tegelijkertijd lopende theaterproject was er weinig gelegenheid om de verhaaltjes gezamenlijk te oefenen. De keren dat we konden oefenen, vonden de vertellers in hun enthousiasme allerlei fantasierijke manieren om te vertellen. Dit was goed voor de motivatie, hoewel hun enthousiasme regelmatig leidde tot overacting en dat moest worden ingeperkt.

Tijdens de opnamen kwam de onervarenheid van de acteurs pijnlijk aan het licht. Met name bij *Sapo y el Pajarito* was de acteur zo nerveus, dat hij met moeite de tekst kon onthouden, zodat alleen daarom al het hele verhaal flink gedecoupeerd (in shots opgedeeld) moest worden. Dit resulteerde uiteindelijk in een enorme hoeveelheid takes van ieder shot, waarbij we tussen de takes slechts aandacht konden besteden aan het repeteren van de juiste gebaren en niet aan inhoud en vormgeving. Veel takes waren alleen al onbruikbaar vanwege het vragende gezicht van de acteur: 'was het zo goed?'. Van het 'vertolken' van het verhaal kwam vrij weinig terecht, laat staan het overbrengen van de idee achter het verhaal.

Ook bij het eenvoudigere *El Gato Trajon* werd het vertolken van en het spelen met de taal overschaduwd door het repeteren tussen de shots, het weer en de tijdsdruk.

3. PROJECT *Rupsje Nooitgenoeg*, Evaluatieverslag van Toon de Zoeten, Nakhon Si Thamaraat, Thailand, december 2003.

EVALUATIE

Het bovenstaande geeft misschien een negatief beeld, maar dat is niet de bedoeling. Het was alsof mensen die nog nooit een theater van binnen hebben gezien, opeens een theatervoorstelling moeten geven. Els die veel ervaring heeft met Bolivianen, realiseerde zich dit van te voren heel goed en voorzag alle problemen. Ze heeft er alles aan gedaan om de mensen duidelijk te maken wat het project in zou houden en hoe ze zich moesten voorbereiden. Het enige wat dan rest is aan de gang gaan en de mensen het laten ervaren. Uit de gesprekken achteraf met de acteurs bleek dat ze zich gefrustreerd hadden gevoeld. Het bleek veel moeilijker dan ze dachten en ze wilden graag een nieuw project doen omdat ze nu beter begrijpen wat het inhoudt.

Met deze ervaring is een waardevolle eerste stap gezet. De acteurs zijn na dit project veel beter in staat om te acteren voor een camera. Het zal echter veel tijd en moeite kosten om de morele thema's van een verhaal aan hen over te brengen. Dat heeft te maken met het lage opleidingsniveau.

Het filmisch resultaat is naar Nederlandse maatstaven misschien niet bevredigend, maar de acteurs zullen trots zijn op hun eerste videoproductie. Voor dove kinderen in Bolivia zal het een openbaring zijn. Dit project is een onontkoombare stap in het maken van goede videoboeken in Bolivia.

6. HET PROJECT IN NEDERLAND

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het verslag van Toon de Zoeten.⁴

VERLOOP VAN HET PROJECT

In Nederland viel de keuze op de prentenboeken *Rupsje Nooitgenoeg*, het wereldberoemde boek over het rupsje dat zich vol eet en uiteindelijk in een prachtige vlinder verandert en *Kikker is verliefd*, uit de serie Kikker, waar ook *Sapo y el Pajarito* (Kikker en het Vogeltje) toe behoort.

De boeken zijn door een collectief van doven en horenden vertaald.

De resultaten van de Boliviaanse videoboeken gaven aanleiding tot een andere vormgeving van de Nederlandse prentenboeken. De vertellers zijn voor een zogenaamd blue screen in de zaal van Theater 't OOG opgenomen en later in de prenten van de prentenboeken gemonteerd. Deze vorm stelde technisch gezien hoge eisen en bracht in het montagestadium veel werk met zich mee. Maar het resultaat is er dan ook naar.

De Nederlandse acteurs begrepen snel wat de bedoeling was. Er werd in een uitstekende samenwerking gezocht naar een artistiek interessante vertelwijze. Ook op technisch gebied was de samenwerking erg goed. Iedereen wachtte geduldig terwijl de set werd uitgelicht, er technische problemen werden opgelost, en hielp waar mogelijk. Tijdens de opnamen was de sfeer uitstekend en de communicatie tussen de doven en de horenden die geen gebarentaal beheersten, verliep vrijwel zonder moeite. We hadden er zagezegd veel lol in.

EVALUATIE

De Nederlandse videoboeken zijn met de middelen die we tot onze beschikking hadden, geslaagd te noemen. De acteurs begrepen heel goed waar de verhalen inhoudelijk over gingen. Ze moesten hun handelingen in een lege ruimte verrichten. Dat maakte het lastig voor hen om voor te stellen hoe het uiteindelijke resultaat eruit zou zien. Als we de mogelijkheid hadden gehad om tijdens de opnamedagen een gemonteerd shot aan de acteurs te laten zien, zou een aantal opnamen nog beter zijn geworden. Daarvoor is echter dure apparatuur nodig, die we niet tot onze beschikking hadden.

Technisch gezien is het resultaat goed, zeker gezien het beperkte budget.

4. PROJECT *Rupsje Nooitgenoeg*, Evaluatieverslag van Toon de Zoeten, Nakhon Si Thamaraat, Thailand, december 2003.

7. RESULTATEN EN CONCLUSIES

VERGELIJKING BOLIVA EN NEDERLAND

De filmer Toon de Zoeten heeft zowel het project in Nederland als in Bolivia van dichtbij meegemaakt. Hij ziet grote verschillen:

Voor de dove mensen in Bolivia was dit project nieuw, spannend en onwennig. Voor de mensen in Nederland was het bij wijze van spreken gesneden koek. Dat blijkt uit de resultaten.

Ik vrees dat het vergelijken van de producties stereotiepe reacties oproept. In het arme Bolivia zal men - zoals in zoveel ontwikkelingslanden - op wanhopige wijze weer eens onder de indruk zijn van hoe veel beter wij alles in het Westen wel niet kunnen. In Nederland zal men misschien neerbuigend over de matige resultaten van een ontwikkelingsland doen.

Toch zijn de verschillen tussen de situatie en positie van doven in Bolivia en Nederland minder groot dan men op het eerste gezicht zou denken.

Handtheater wordt pas sinds 2001 bescheiden structureel gesubsidieerd. Ook voor de Nederlandse acteurs geldt dat zij nog betrekkelijk onervaren zijn. Zij hebben beiden geen beroepsopleiding op het gebied van de podiumkunsten gevolgd en hebben het vak in de praktijk moeten leren. Perwin Schol is als vrijwilligster bij Handtheater begonnen en vanaf 2001 in dienst als acteur. Ali Shafiee is als politiek vluchteling acht jaar geleden uit Iran naar Nederland gekomen, heeft zes jaar in een asielzoekerscentrum doorgebracht en werkt ook pas sinds twee jaar als acteur bij Handtheater. Zowel Perwin als Ali hebben respectievelijk in Nederland en in Iran een school voor doven bezocht waar gebarentaal niet als vak werd onderwezen en niet als instructietaal werd gebruikt. Beiden zijn opgegroeid in een klimaat waarin gebarentalen niet als volwaardige talen werden aangemerkt. Voor de (podium)kunsten was op de scholen voor doven in Iran en Nederland bovendien betrekkelijk weinig aandacht.

Ook in Nederland is de ervaring met het vertalen van (prenten)boeken naar de Nederlandse Gebarentaal nog erg beperkt. Er zijn geen opgeleide vertalers Nederlands/Nederlandse Gebarentaal en iedere tekst moet door een collectief van doven en horenden tot stand worden gebracht. Ook is de 'gebarentekst' vaak nog onvoldoende 'losgezongen' van de oorspronkelijke geschreven tekst. Bij *Rupsje Nooitgenoeg* is dat beter gelukt dan bij *Kikker is verliefd*. Dat komt onder andere omdat het prentenboek *Kikker is verliefd* veel meer tekst bevat en er bovendien meerdere personages in voorkomen.

Dat neemt niet weg dat voor de Bolivianen alle aspecten van dit project nieuw waren.

Ze moesten leren een verhaal te begrijpen en te vertellen. Ze moesten leren dat ieder verhaal een achterliggend idee heeft, hoe simpel ook. Ze moesten leren alleen op te treden, zichzelf te tonen. Dat ging soms gepaard met strubelingen, frustratie en irritaties.

El Gato Trajon en *Sapo y el Pajarito* zijn de eerste videoboeken in Bolivia. Voor de Boliviaanse dove kijkers is het de eerste keer dat zij een videoboek zien. In die zin is het maar goed dat deze videoboeken in Bolivia door Bolivianen zijn gemaakt. Het is te hopen dat het project in Bolivia een vervolg krijgt, met of zonder hulp van buitenaf.

In Nederland is het verschijnsel videoboek niet nieuw, maar het is ook niet zo dat de mogelijkheden van in gebarentaal vertelde verhalen uitputtend zijn onderzocht. Met name de wijze van vertellen en de wijze van verfilmen behoeven nog veel onderzoek en experiment.

RESULTATEN

De doelstelling van *Rupsje Nooitgenoeg* was:

- prentenboeken toegankelijk maken voor dove kinderen vanaf 4 jaar
- uitbreiden van de 'gebarenschat' van dove kinderen
- vertellen van verhalen in gebarentaal stimuleren
- lezen bij dove kinderen bevorderen
- dove Boliviaanse en Nederlandse kinderen kennis laten maken met elkaars taal en cultuur
- horende kinderen kennis laten maken met de Nederlandse en Boliviaanse Gebarentaal.

Gesteld kan worden dat de doelstelling is gehaald, hoewel er nog een aantal vervolgvactiteiten, waaronder de presentatie in Bolivia en Nederland, moet plaatsvinden.

Van de verhalen zijn video's en dvd's gemaakt die ter beschikking worden gesteld van de scholen voor doven. De verhalen zullen in Nederland, in Theater 't OOG, worden gepresenteerd aan een publiek. Ook in Bolivia is een presentatie voor de scholen voor doven in Cochabamba gepland.

In Nederland is Tim de Graaf, die bij Handtheater onder andere verantwoordelijk is voor de audiovisuele projecten en activiteiten, in samenwerking met zijn dove collega's begonnen aan de verfilming van *Een Grote Ezel* van Rindert Kromhout met tekeningen van Annemarie van Haeringen.

Een Grote Ezel gaat over een kleine ezel die zichzelf groot genoeg acht om alles zelf te doen. Zelf op de po gaan, zelf aankleden, zelf eten, zelf de tekening brengen die hij voor Feestvarken heeft gemaakt.

Het ligt in de bedoeling om nog enkele prentenboeken waarin dieren de hoofdrol spelen te verfilmen. Daarbij wordt zowel geëxperimenteerd met verschillende manieren van vertalen en vertellen als met ongewone wijzen van verfilmen.

NEVENACTIVITEITEN

Ter gelegenheid van KrisKrasKinkerKunst, georganiseerd door de Stichting WG Kunst in de Amsterdamse Kinkerbuurt, hebben Ali Shafiee en Perwin Schol twee dierenverhalen verteld in de NGT, respectievelijk *Raad eens hoeveel ik van je hou*, over een kleine haas, en *Lola gaat verhuizen*, over een hamster. De verhalen werden getolkt in het gesproken Nederlands.

BIJLAGE 1

KORTE OMSCHRIJVING VAN SIGNING BOOKS

Op de website van De Universiteit van Hamburg wordt het project Signing Books als volgt samengevat:

Over 200,000 Deaf Europeans use a sign language as their first language and rely on access to information - the key to inclusion in society - through a sign language. This in turn means video - if the information is to be distributed or stored for later use.

In some countries this is already happening. There are, for example, Swedish Sign Language video textbooks for children, British Sign Language government information videos, German Sign Language video publishers, Dutch Sign Language video newsletters. But examples of good practice are too few.

On 1st January 1998, a new European project was launched - Signing Books. The aim of the project is to research current provision in Europe, identify and evaluate best practice - and make this knowledge widely available as a resource to producers, publishers, presenters and viewers. In this way examples of good practice can be extended throughout the community.

The project will explore how information should be presented to Deaf people on video; where the sign presenter should be located on screen; what the most suitable camera set-ups are; how subtitles should be used.

The project publishes an information resource on the Signing Books Website, which is regularly updated. On it you will find video samples, questionnaires, project findings, and useful addresses. Information will be published in a variety of Community languages. We will also publish a newsletter with the same information, so that everyone will be able to read and contribute to the project, by sending us their comments and suggestions.

Throughout the project, we'll be able to help anyone involved in the production of new sign language videos. The Signing Books Internet help-desk will answer questions, technical and otherwise, related to the production of sign language videos.

Soon there will be widespread opportunities for sign languages to be found, not only on video cassette, but on CD-ROM, and Digital Video. It will be possible to download video from the Internet or cable, or to receive digital satellite broadcasts in sign language. The Signing Books project will ensure a firm step into the future for the sign languages of Europe.

COLOFON

Tekst Mieke Julien
Vormgeving Hilde Salverda

Deze productie is financieel mede mogelijk gemaakt door het subsidie van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling van de Gemeente Amsterdam, Stichting Fonds voor Het Dove en Slechthorende Kind en Stichting Kinderpostzegels Nederland. Verder dank zij de sponsorbijdrage van Het Bodegraafs Vocaal Ensemble en het echtpaar Van der Horst. Ten slotte danken wij Uitgeverij Gottmer/Becht die Handtheater het recht heeft verleend om *Rupsje Nooitgenoeg* te verfilmen en Andersen Press in Engeland die Handtheater toestemming heeft gegeven om *Kikker is verliefd* en *Kikker en het vogeltje* te verfilmen.

Copyright prentenboek *Rupsje Nooitgenoeg*
1969 Eric Carle/Uitgeverij Gottmer

Copyright prentenboek *Kikker is verliefd*
1989 Max Velthuijs

HANDTHEATER
p/a Theater 't OOG
De Wittenkade 63
1052 AD Amsterdam
T 020 412 38 21
TT 020 689 56 57
F 020 689 56 57
W www.handtheater.nl
E info@handtheater.nl

© Handtheater, december 2003